Cultuurhistorische quickscan

Heuvel e.o.

LAND+
CULTUURHISTORISCH ADVIES

Cultuurhistorische quickscan

Heuvel e.o.

april 2023

Opdrachtgever
Rik van Hout
Gemeente Laarbeek

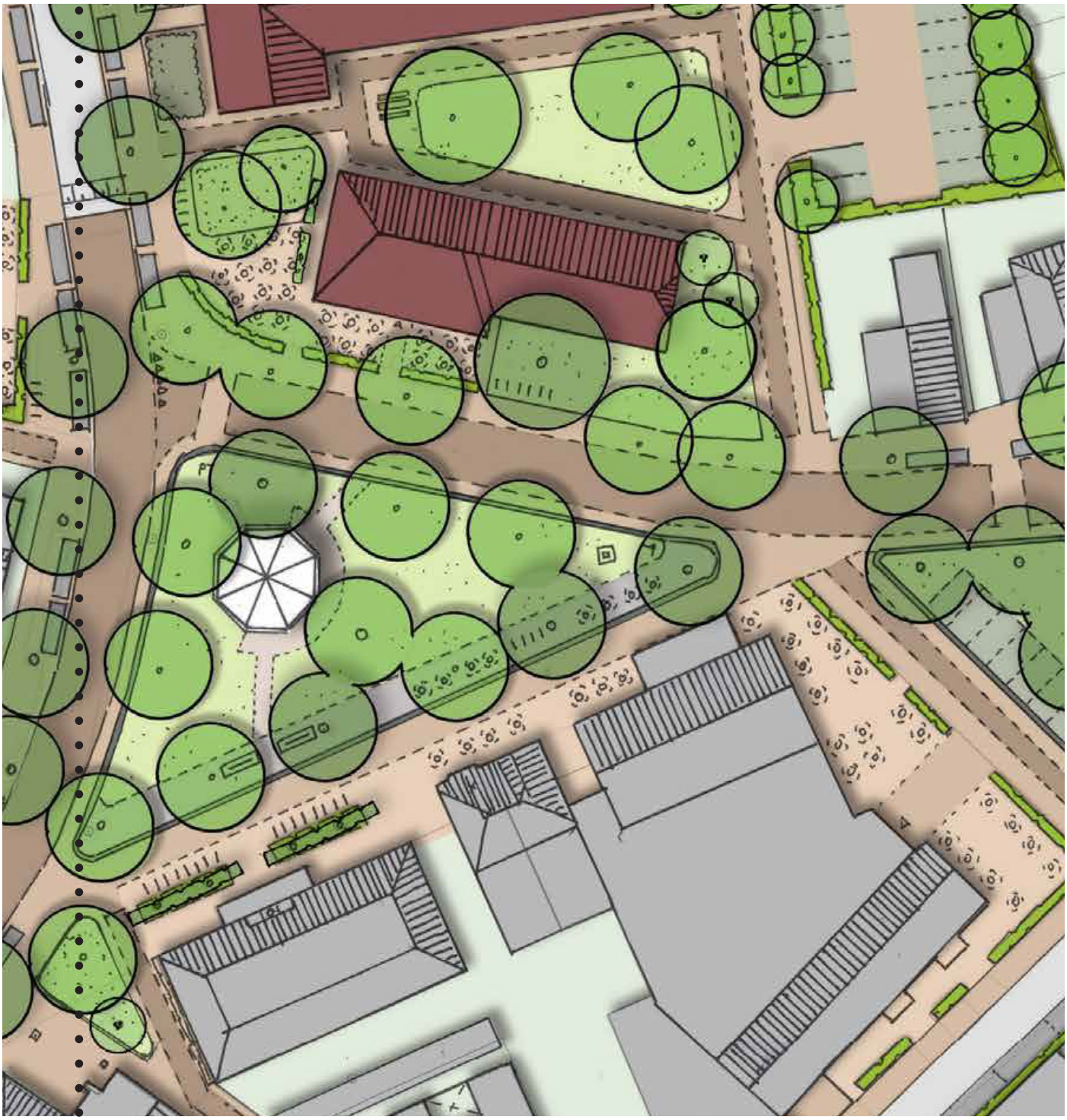
Auteur
Janneke Hoenselaars
LANDplus | Cultuurhistorisch advies

Sumatraplein 21, Nijmegen
M 06 127 128 23
janneke@landplus.nl
www.landplus.nl

LAND+
CULTUURHISTORISCH ADVIES

Inleiding

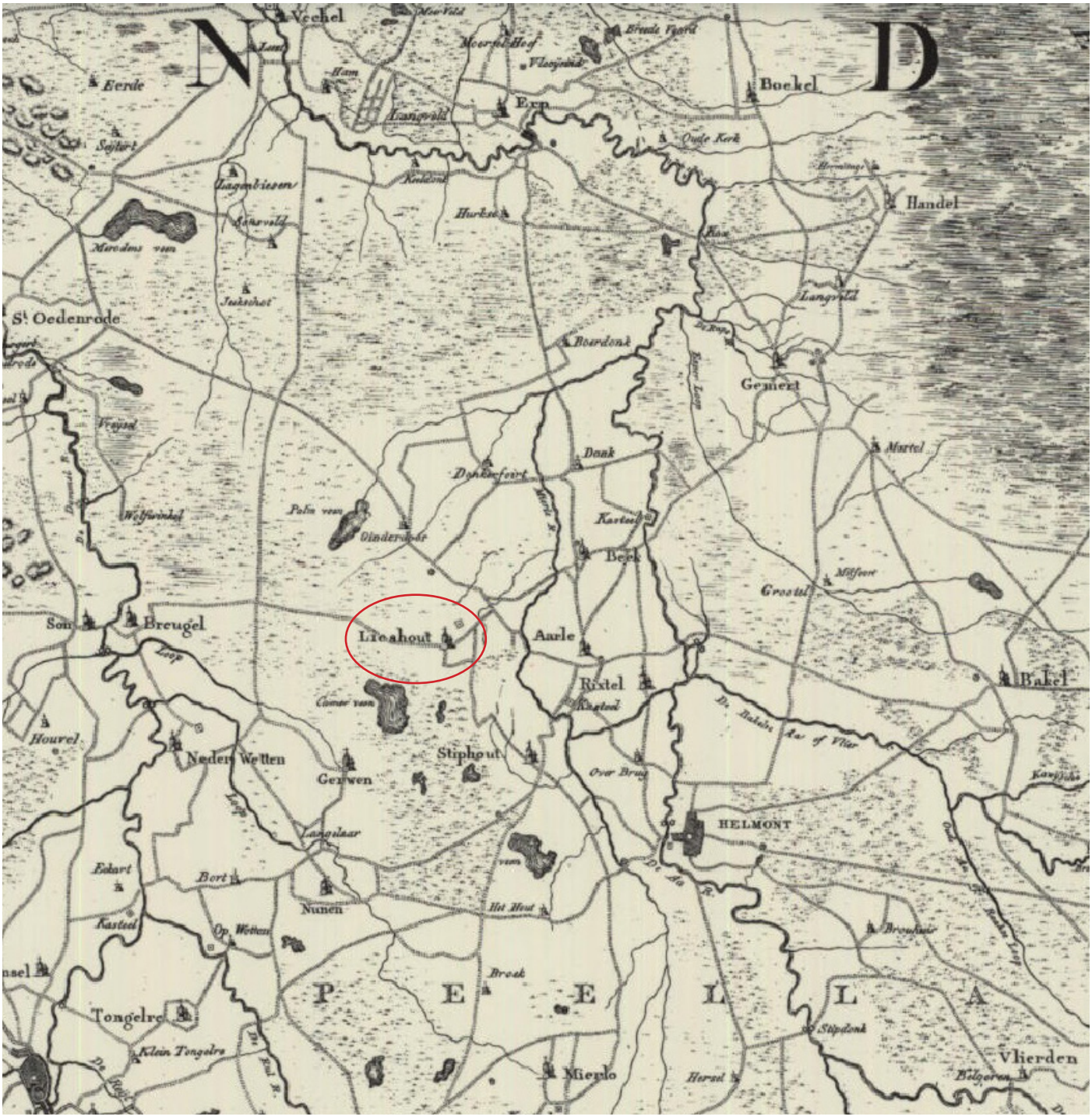
Landplus uit Nijmegen heeft in 2021 onderzoek gedaan naar de historische ontwikkeling van de kern van Lieshout. In vervolg hierop is de vraag gesteld wat vanuit cultuurhistorisch oogpunt de impact is van de herinrichting van de Heuvel en de nieuwe ontwikkeling aan de noordflank op de geschiedenis van de plek. Voor de Heuvel en de noordflank is door Verhoeven de Ruijter een schetsontwerp gemaakt. Dit schetsontwerp maakt deel uit van een groter plan, *Schetsontwerp Centrumplan Lieshout, gemeente Laarbeek, 31 maart 2023.*

Schetsontwerp Heuvel e.o. maart 2023. Bron: Verhoeven de Ruijter.

Landschap

Lieshout ligt in het landschap van dekzandruggen en de lager gelegen beekdalen en broekgebieden. De bewoningsgeschiedenis en de inrichting zijn gebaseerd op de natuurlijke terreingesteldheid. Van oorsprong zijn de beekdalen en broekgebieden te nat om er te wonen en te werken. De hogere delen zijn daarentegen te droog en onvruchtbaar. Deze beide gebieden worden aangeduid met 'woeste gronden' en worden van oorsprong gebruikt als weidegebieden. De natuurlijke gesteldheid heeft tot gevolg dat het agrarische landschap kleinschalig is. De beekdalen zijn besloten. De percelen zijn klein en omgeven door opgaande beplanting. De (oude) akkercomplexen zijn wat grotere, open ruimten. De heidevelden zijn zeer grote open gebieden, met hier en daar bomen, struiken en vennen.

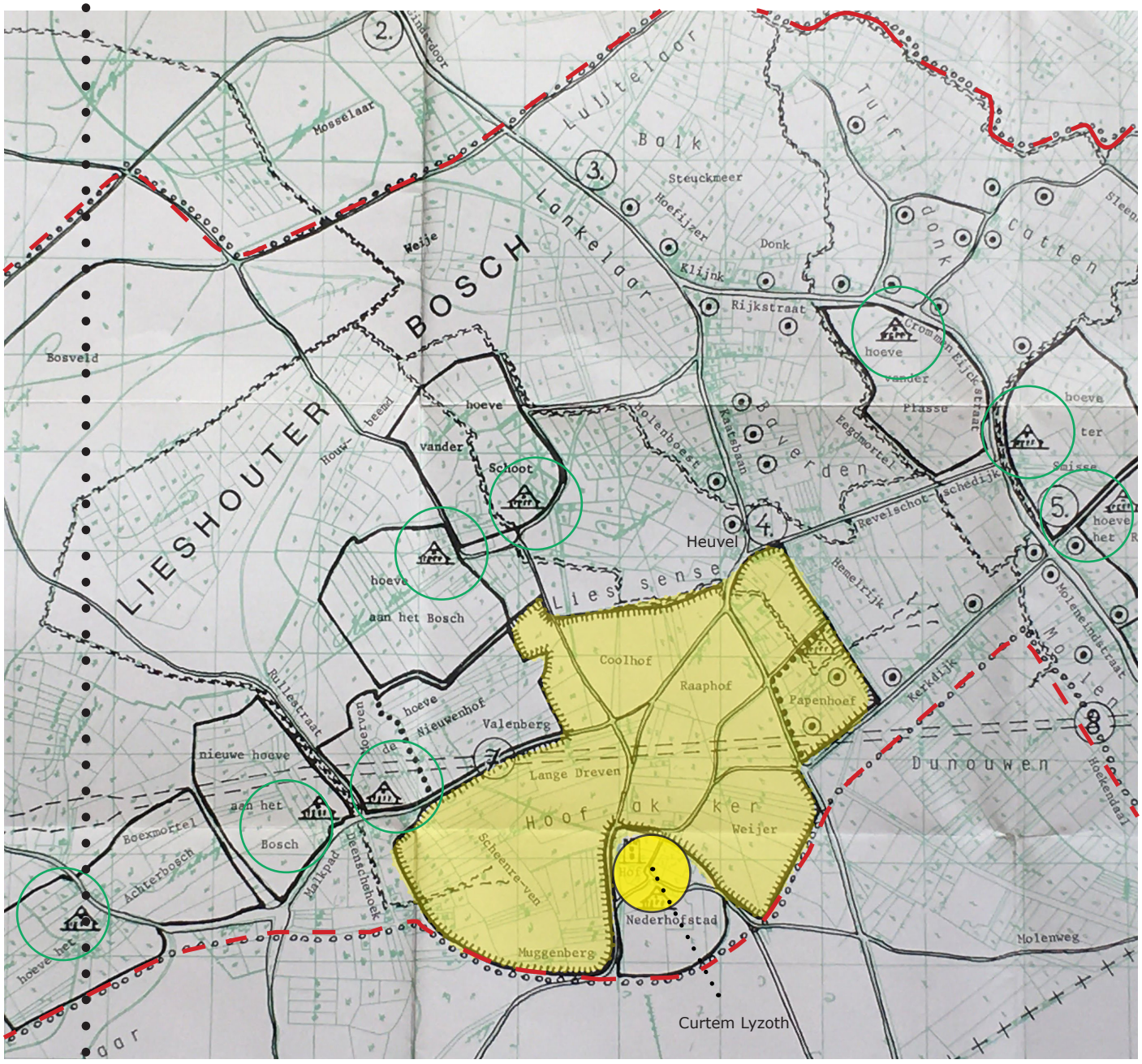
1819. Bron: odzob.

Frankisch domein Lieshout

Lieshout is niet ontstaan op zijn huidige plek, maar bij het hoger gelegen ’t Hof. Deze plek ligt langs een belangrijke noordzuid gelegen Romeinse route en is hierdoor een goede vestigingsplaats.

In ’t Hof wordt door Frankische grootgrondbezitters in de 9e eeuw het Domein Lieshout gesticht (rood omcirkeld op kaart). Centraal in het domein ligt de hoeve van de heer van Lieshout, de *Curtem Lyzoth.* Om deze hoeve ligt het vroonland, het akkerland van het hof. Het vroonland wordt Liessense Hoofakker (geel op de kaart) genoemd en wordt in bruikleen gegeven aan horigen die het land in naam van de heer bewerken.

Bij het steeds groter worden van het domein sticht de heer van Lieshout nieuwe boerderijen. Dit zijn boerderijen (groen omcirkeld) verspreid over het domein en worden aan horigen in gebruik gegeven om er een boerderij te stichten.

Het domein Lieshout omstreeks 1200. Het centrum van het domein is de Curtem Lyzoth. Het gehele domein is rood omlijnd. De hoofakker met geel. De horige hoeven zijn met groen omcirkeld. Bron: A.Knoop.

Veranderingen in de 13e eeuw

Wij maken een sprong in de tijd naar de 13e eeuw. In die tijd hebben er gebeurtenissen plaatsgevonden die voor grote veranderingen hebben gezorgd.

Groei bevolking

I In de 13e eeuw groeit de bevolking op de Brabantse gronden explosief. De beste landbouwgronden zijn al in gebruik. Er vindt een verschuiving van de bewoning plaats van de hogere delen naar lagere delen in het landschap. De nieuwe bewoningskernen verschijnen op de flanken van de dekzandruggen aan de rand van beekdalen.
Ook bij Lieshout is dit het geval. De bewoning van Lieshout verplaatst zichvan de hogere gronden naar de flanken van de dekzandrug. In ’t Hof is er nog wel een aantal hoeven aanwezig, maar geen plek meer om de landbouwgronden uit te breiden.

Omslag agrarische bedrijfsvoering

Door de explosieve groei van de bevolking neemt de vraag naar voedsel sterk toe. Om de opbrengst van de Brabantse zandgronden te vergroten, vindt er een omslag plaats in de bedrijfsvoering. De wisselbouw, waarbij een akker enkele jaren gebruikt werd om hem daarna enkele jaren braak te laten liggen, voldoet niet meer aan de verhoogde vraag. De wisselbouw maakt plaats voor plaggenbemesting.

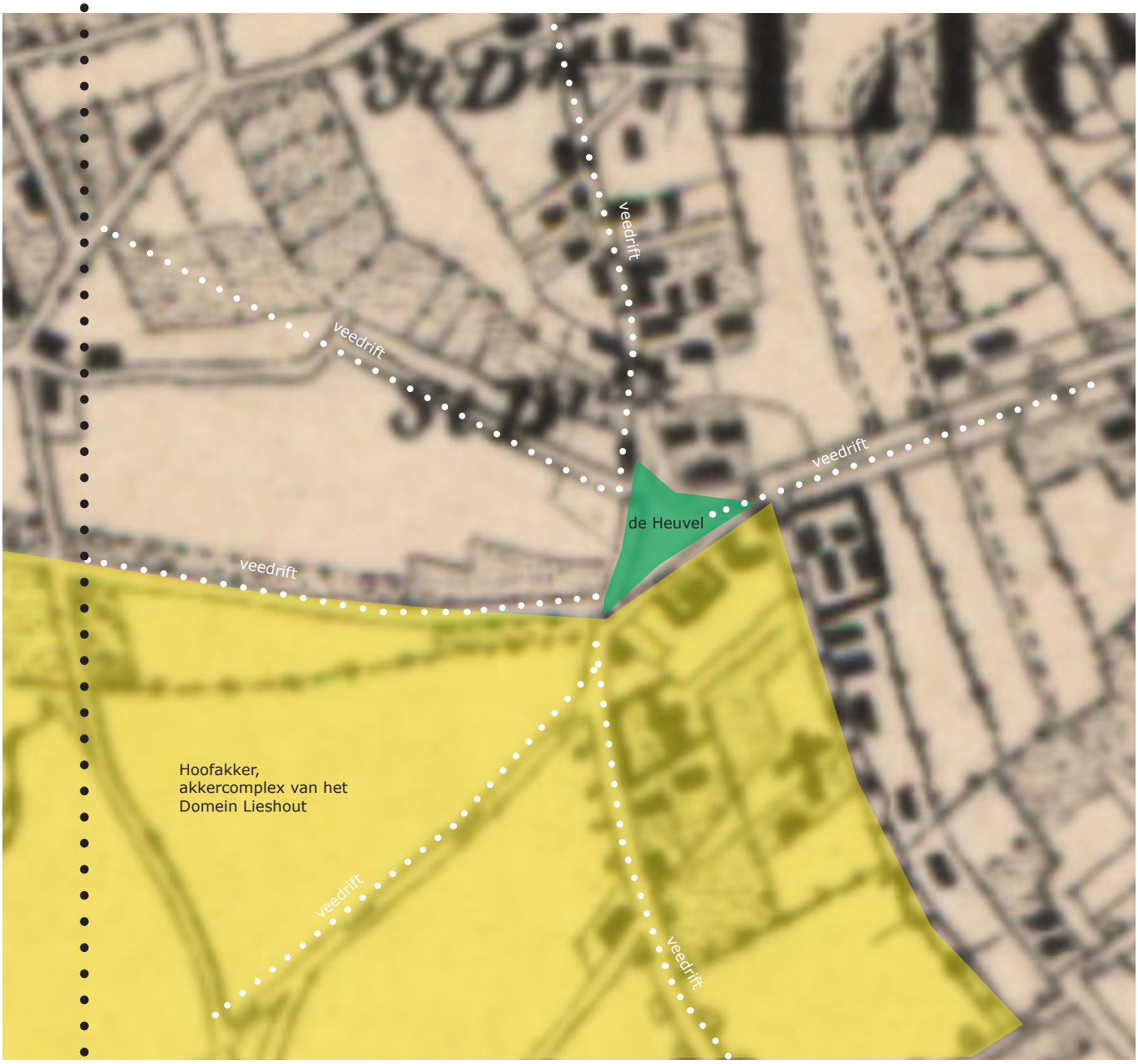
Met plaggenbemesting kunnen de akkers permanent worden gebruikt. Woeste gronden zijn hierbij onmisbaar. Deze woeste gronden zijn er om koeien, schapen en andere beesten te weiden, plaggen te steken en hei te maaien. De plaggen en het heimaaisel worden gemengd met de dierlijk mest om daarmee de schrale zandgrond te verrijken.

1850. De verschuiving van de bebouwing van ‘t Hof naar de huidige plek van Lieshout. Bron: odzob.

De verandering in het agrarische systeem heeft ook gevolgen voor de opzet van de dorpen. Het vee dat een belangrijke rol speelt bij de plaggenbemesting, moet ruimte krijgen om te verzamelen, te verblijven, te drinken en te grazen. Vanaf een centrale plek in het dorp wordt het vee via veedriften verplaatst naar de weidegebieden. De droge weidegebieden (heide) wordt door de schapen benut. De vochtige weidegebieden langs beekjes zijn geschikter voor het rundvee.

Het punt van vertrek bestaat uit een omheinde ruimte met een naar één of meer zijden taps toelopend oppervlak, dat het naar buiten drijven van de kudde vergemakkelijkt. Op het plek bevinden zich vaak bomen en een drinkplaats voor het vee. De ideale vorm is een driehoekig plein, waaraan op elk punt een afsluitbare veedrift aansluit. Veedriften zijn in de nederzetting maar ook bij de akkers dikwijls omzoomd met hagen of een andere veekering.

Kaart 1880. Het uitwaaierende patroon van paden. De Heuvel vormt het driehoekige middelpunt. Bron: topotijdreis.

Op den Heuvel, de Heuvel

De verandering in het agrarische systeem heeft ook gevolgen voor Lieshout. Woeste gronden zijn hard nodig. Voor de herenhoeve in ‘t Hof zijn de beste en meest gunstig gelegen woeste gronden in de nabijheid van het Domein al gereserveerd. De boeren van de horigenboerderijen en de kleine zelfstandige boeren in Lieshout zijn aangewezen op andere woeste gronden. De weidegronden voor deze ‘gewone boer’, zijn gemeenschappelijk en worden *gemeynt* genoemd. Ze liggen op de hoger gelegen bosgrond richting het huidige Mariahout en de lager gelegen weidegrond langs de verschillende beken.

De Heuvel lijkt hierin een centrale rol te hebben gespeeld. De Heuvel vormt de verzamelplek voor het vee dat elke dag zijn gang maakt naar de gezamenlijke weidegronden. Op de kaart uit 1811-1832 is een uitwaaierend patroon van paden vanaf de Heuvel zichtbaar. Deze paden hebben hoogstwaarschijnlijk als veedrift gefungeerd.

Kadastrale Minuut 1811 - 1832. De Heuvel als driehoekige ruimte aan de rand van de kern. Bron: Rijksdienst Cultureel Erfgoed.

De grove lijnen van het nederzettingspatroon met de verzamelplaats voor het vee, de verschillende weidegronden en de daartussen gelegen driften is op de historische kaart goed zichtbaar.

Wat uit de geschiedenis blijkt en de ontwikkeling van Brabantse dorpen op de zandgronden heeft de Heuvel lange tijd een eenvoudige, functionele inrichting gekend. De foto's en prentbriefkaarten van de Heuvel uit de jaren '20 van de 20e eeuw, geven hiervan een goed beeld. De driehoekige ruimte bestaat uit een centraal gelegen bosweide, die bestaat uit gras met bomen. Ook aan de randen van de Heuvel staan bomen. Zandpaden doorkruisen de Heuvel.

De Heuvel draagt al een hele tijd de naam heuvel. Op oude kaarten staat 'Op den Heuvel'. Het betreft een Brabantse benaming voor dergelijke driehoekige ruimtes. In deze streek wordt gesproken van een opstal, heuvel of plaats. In Lieshout wordt ook dikwijls gesproken over de Kempische driehoek, maar Lieshout hoort historisch gezien bij de Meierij van 's-Hertogenbosch. Ook wordt de Heuvel nog wel eens Frankische driehoek genoemd. De Franken hebben Lieshout wel gesticht, maar op de plek nabij 't Hof. In de 12e eeuw heeft er een verschuiving plaatsgevonden naar de huidige plek. De kern heeft zich daar verder ontwikkeld. Er is nog een tweede kleinere gedraaide driehoekige ruimte bij het Bavaria café. Hoe deze ontstaan is, is onduidelijk, maar in Brabant is het niet ongewoon dat er meerdere driehoekige ruimtes voor het verzamelen van het vee in een dorp voorkomen.

Foto's en prentbriefkaarten uit de jaren '20 van de vorige eeuw laten een eenduidige een groene inrichting zien. Bron: Hof van Liessent.

Foto's en prentbriefkaarten uit de jaren '20 van de vorige eeuw laten een eenduidige een groene inrichting zien. Bron: Hof van Liessent.

Conclusie

In voorliggend rapport is in een notendop de historische ontwikkelingsgeschiedenis van Lieshout inzichtelijk gemaakt. De vraag dient gesteld te worden of het schetsontwerp van Verhoeven de Ruijter hierbij aansluit. Van belang is dat bij de herinrichting en de nieuwbouw aan de noordzijde logischerwijs wordt aangesloten bij de geschiedenis van de plek en dat deze door nieuwe plannen wordt versterkt.

Inrichting van de driehoekige pleinruimte

Momenteel is de Heuvel een stenige plek met verkeer aan drie zijden, een centraal gelegen muziektent en een (bier)pomp. Het betreft een versnipperde, onrustige ruimte. Niet alleen door al het verkeer, maar ook door het gebruik van een diversiteit aan bestrating en hoogteverschillen. Er is een aantal verbeterpunten die gedestilleerd kunnen worden uit de geschiedenis van de plek, maar wel een eigentijdse touch mogen hebben.

De Heuvel wordt een verblijfs/verzamelplek

Vroeger heeft de Heuvel een belangrijke plek ingenomen bij het verzamelen van vee. In de toekomst kan de Heuvel weer gaan functioneren als verblijfsplek, maar dan voor mensen.

In het ontwerp kan dit vertaald worden naar:

- het plein inrichten als een verblijfsruimte,
- het verkeer onderschikt maken aan het verblijf,
- en het creëeren van zitplekken en terrassen.

De Heuvel krijgt een eenduidige groene inrichting

De Heuvel ligt van oorsprong aan de rand van de kern en bestaat uit een centrale bomenweide met (drink/wasplaats?) met paden aan de buitenzijden en waarschijnlijk hagen langs de randen welke hebben gediend als veekering.

In het ontwerp kan dit vertaald worden naar:

- het plein als één eenduidig geheel ontwerpen,
- het plein van pleinwand tot pleinwand op één (straat)niveau ontwerpen,
- aansluiten bij de eenvoudige/eenduidige historische inrichting: van middengebied, straat en groenstrook aan de buitenrand,
- vergroenen van het middengebied: bomenweide, drinkplek, gras(tegels),
- vergroenen van de randen: hagen langs randen en straten,
- het kleinere driehoekige pleintje bij het Bavaria café op zichzelf ontwerpen, maar wel als familie van de ‘grotere broer’ de Heuvel.

Nieuwe ontwikkeling aan de noordflank van de Heuvel

Momenteel staat aan de noordzijde van de Heuvel het naoorlogse gebouw van de Rabobank. De beslissing is genomen om dit pand te slopen. Herbestemming was ook op zijn plaats geweest, omdat de Rabobank een grote rol heeft gespeeld in de geschiedenis van het agrarische Lieshout.

Bebouwing sluit aan bij het agrarische verleden

In de begintijd bestaat de bebouwing bij de Heuvel uit eenvoudige boerderijtjes. Dit zijn niet meer dan houten huisje en wat kleinere bouwsels. De Heuvel ligt lange tijd aan de rand van Lieshout en kent bebouwing aan de noord- en zuidzijde. Door latere bebouwing aan de westzijde krijgt de Heuvel een meer besloten karakter en komt deze meer centraal in de kern te liggen.

Met nieuwbouw aan de noordflank kan het agrarische karakter worden teruggebracht. Ooit heeft hier een boerderij gestaan, beter bekend als de boerderij van Coppes. Het terugbrengen van een boerderij is hier goed op zijn plaats. Houdt bij de boerderij wel rekening met de gevelindeling en de inrichting van de onbebouwde ruimte, dat er van origine onderscheid is tussen het woon en het werkgedeelte van de boerderij. De boerderij van Coppes heeft lang ook een horecafunctie gehad. Dit is voor veel mensen uit Lieshout een mooie gelegenheid om deze functie hier weer in onder te brengen. Pas verder ook groenelementen toe die van oorsprong op een boerenerf voorkomen.

D*e driehoekige ruimte krijgt pleinwanden*

Door nieuwbouw aan de noordzijde van de Heuvel ontstaat er weer een nieuwe ‘pleinwand’. Hierdoor komt de driehoekige vorm van de Heuvel weer meer tot zijn recht. Immers, een fijn plein ontstaat door de goede verhouding tussen de pleinruimte en de wanden er omheen.

Slot

Over het algemeen kan geconcludeerd worden dat het schetsontwerp van Verhoeven de Ruijter zorgvuldig aansluit bij bovenstaande uit de geschiedenis gedestilleerde aandachtspunten. Het schetsontwerp versterkt het verblijfskarakter, geeft het agrarische verleden weer een plek, sluit aan bij de eenduidige vorm en de groene uitstraling die de driehoekige ruimte jaren heeft gekend.

Literatuur en bronnen

Literatuur

- Knoop A., Merkelbach G. *Lieshout door de eeuwen heen. Het Domein Lieshout (7de - 1300),* 1987
- Merkelbach g., *Lieshout anno 1736,* 1989.
- Omgevingsdienst Zuidoost-Brabant, *Overzicht van archeologisch waardevolle gebieden, cultuurhistorische ensembles en aardkundige waarden in Laarbeek (bijlage 8 Erfgoedkaart)* z.j.
- Provincie Noord-Brabant, *Cultuurhistorische Waardekaart,* 2010 (herziening 2016)
- Provincie Noord-Brabant, *Cultuurhistorische inventarisatie Noord-Brabant, Monumenten Inventarisatie Project, gemeente Lieshout,* z.j.

Websites april 2023

- Atlas.odzob.nl
- Beeldbank.cultureelerfgoed.nl
- Bhic.nl
- Hofvanliessent.nl
- Kerkenindepeel.nl
- RHC-eindhoven.nl

LAND+
CULTUURHISTORISCH ADVIES